Valdemarsviks Järnvägsstation

Antikvarisk förundersökning
planeringsunderlag

Datum: 2020-08-26

wsp
Kulturmiljögruppen

UPPDRAGSNAMN
Antikvarisk förundersökning Stationshuset Valdemarsvik

DATUM
2020-08-26

UPPDRAGSNUMMER
10306210

BESTÄLLARE
Valdemarsviks kommun

UPPDRAGSANSVARIG
Mari Ferring, bebyggelseantikvarie
Certifierad sakkunnig kulturvärden KUL 2

HANDLÄGGARE
Anna-Clara Ramström, bebyggelseantikvarie

GRANSKARE
Moa Andersson, bebyggelseantikvarie
Certifierad sakkunnig kulturvärden KUL 2

INNEHÅLL

Uppdrag, syfte & metod 4
Utredningsområde & Avgränsning 5

KULTURHISTORISK UTREDNING 7
Kulturhistorisk berättelse 8
Kulturhistorisk värdering 14
Känslighet och potential 18
Råd & riktlinjer 20
Antikvariskt stöd vid planarbete 22

LAGSTIFTNING 25
Lagstiftningens krav 26

UPPDRAG, SYFTE & METOD

WSP har av Valdemarsviks kommun fått i uppdrag att utreda vilka kulturhistoriska värden som kan identifieras i den före detta järnvägsstationen med direkt omnejd i Valdemarsvik. Detta med anledning av att en ny detaljplan för byggnaden ska tas fram.

Syftet med utredningen är att fungera som ett kunskapsunderlag inför ställningstaganden inom arbete med detaljplan och lovärenden och fungera som ett vägledande dokument. Analysen utgår från Riksantikvarieämbetets *Plattform Kulturhistorisk värdering och urval.*

Inom ramen för uppdraget har det inte funnits ekonomiskt utrymme för ett platsbesök. Valdemarsviks kommun har istället försett WSP med ett stort antal bilder från byggnaden.

Den antikvariska förundersökningen är en förutsättningslös utredning som specificerar vilka kulturhistoriska värden som kan identifieras inom utredningsområdet samt vilken historia och berättelse som området representerar. Som en del av metoden för den kulturhistoriska värderingen ingår en avgränsning av vilket kulturhistoriskt sammanhang och vilken historia miljön representerar och berättar. Avgränsningen i tid är därför en del av utredningen och analysen av kulturmiljön.

Utredningen avgränsas så att den identifierar förutsättningar, kulturhistoriska värden och förslag på råd och riktlinjer. Dessa ska bidra till att främja en fortsatt möjlighet till läsbarhet av den kulturhistoriskt intressanta miljön i förhållande till sannolika åtgärder. Uppdraget omfattar därför, förutom en redogörelse och analys av de kulturhistoriska värdena även råd och rekommendationer inför arbete med detaljplan och utredningen ska på en övergripande nivå fungera som ett vägledande underlag vid kommande planering i området. Med förundersökningen som grund kan sedan en konsekvensbedömning utföras på eventuellt planförslag som ett andra steg i processen.

Källor och litteratur

Information om stationshusets historia har främst hämtats från Antikvariskt åtgärdsprogram från 2020 framtaget av Maria Klint vid Östergötlands museum. Information om Vikbolandsbanan är främst hämtad från hemsidan www.vikbolandsbanan.se samt en stor samling tidningsartiklar från Valdemarsviks hembygdsförening. Till det har även ritningar från kommunens bygglovsarkiv studerats samt historiska kartor från Lantmäteriet och historiska bilder från Järnvägsmuseets arkiv. Samtida fotografier är tagna av Valdemarsviks kommun. Aktuell lagstiftning har hämtats från Plan och bygglagen samt Boverkets byggregler.

Den kulturhistoriska utredningen och värderingen genomförs enligt Riksantikvarieämbetets **Plattform för värdering och urval**, Värderingen görs i tre steg.

I det första steget avgränsas en berättelse, vilken utgörs av en tids- eller processkontext eller en blandning av dessa båda. I det andra steget identifieras vilka uttryck som är bärande och möjliggör att berättelsen är utläsbar. I detta steg ingår även en bedömning i vilken grad miljön återspeglar berättelsen och hur relevant berättelsen är. I det tredje steget bedöms det kulturhistoriska värdet utifrån lagstiftningens begrepp.

UTREDNINGSOMRÅDE & AVGRÄNSNING

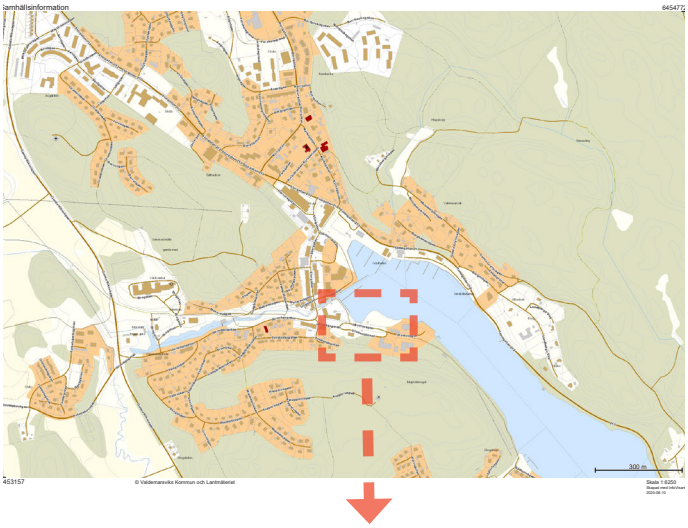

Den gamla järnvägsstationen ligger i södra delen av centrala Valdemarsvik intill hamnområdet och Valdemarsviken. Utredningsområdet är begränsat till det tänkta planområdet i direkt anslutning till Stationshuset. Utredningen berör denna byggnads historia. Stadens framväxt berörs endast till viss del för att fastställa stationsbyggnadens kontext.

Fastigheten Valdemarsvik 5:2 består i dagsläget av tomt för stationshuset samt den östra delen av kommunal gata Idrottsvägen. Stationshuset ligger på en plan yta med en höjdrygg i söder. Lastkaj mot vattnet samt godsmagasin finns öster om stations-huset.

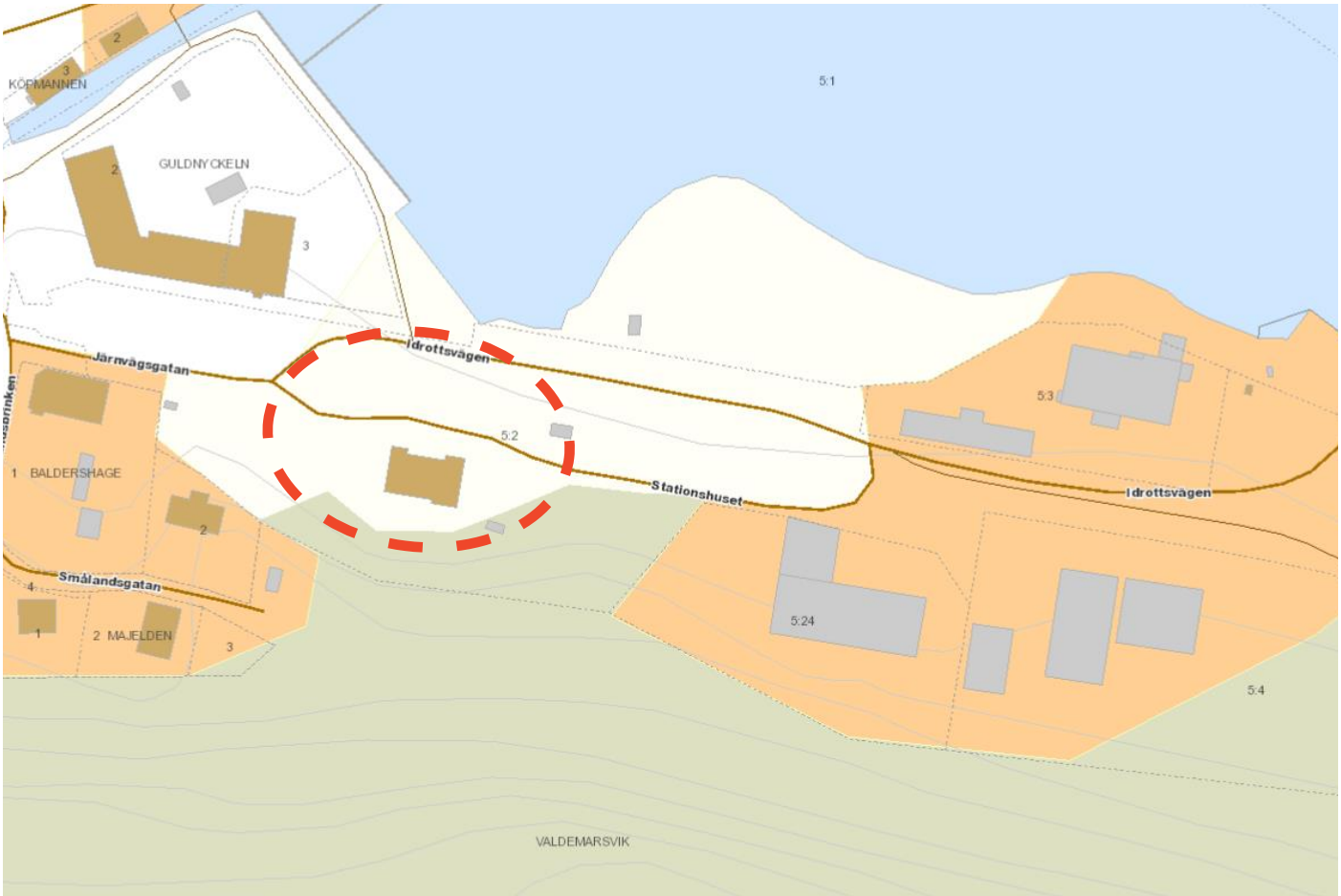

7

Kulturhistorisk utredning

KULTURHISTORISK BERÄTTELSE

Valdemarsvik

På platsen för Valdemarsvik låg under medeltiden en by som kallades Wammar, denna omnämns skriftligt under 1300-talet som Wagmare. På 1630-talet inrättas handelshamn med marknadsplats i vad som sedan kom att heta Valdemarsvik. Den djupa Valdemarsviken erbjöd en lättillgänglig vattenväg relativt djupt in i fastlandet.

Valdemarsvik fortsatte vara en liten köping med handel, fiske och sjöfart som näringar jämte de omkringliggande jordbruken. Staden växte kring dess hamn med stor anläggning i vikens västra ände. Huvuddelen av bostadsbebyggelsen låg norr om viken.

Valdemarsviks första industri anlades vid mitten av 1800-talet och var ett kopparverk vid Vammarsån. Kopparmalm bröts på Fångö i Gryts skärgård men lades ner redan år 1870. I den lilla staden fanns flera garverier, varav ett växte sig stort kring 1870-talet. Lundbergs läderfabrik hade så småningom omkring 600 anställda och var strax före 1900-talets mitt Skandinaviens största fabrik för ovanläder. Fabriken lades dock ner på 1960-talet.

År 1906 invigdes järnvägslinjen som anslöt staden och dess hamn till Norrköping. Detta innebar ett ekonomiskt uppsving och ett stort steg för industrialiseringen. Under 1900-talet fanns bland annat möbelindustri, båtvarv och bilverkstäder. Högre folkskola inrättades 1918 och ålderdomshem inrättades år 1924.

Kring mitten av 1900-talet hade bilismen konkurrerat ut järnvägen som det främsta och modernaste transportmedlet. Mindre järnvägsbolag i hela landet gick dåligt, vissa banor köptes av Statens Järnvägar, andra lades ner och revs. Järnvägen till Valdemarsvik revs år 1966. Samtidigt lade flera av stadens industrier ner på grund av dålig lönsamhet i den nya tidens ekonomi, däribland Lundbergs läderfabrik. Efter flera år av hög arbetslöshet och ekonomisk stagnation har staden återhämtat sig och är idag bland annat en mycket populär fritidshamn för sommargäster.

Kartstudie

Häradsekonomiska 1868-77 är framtagen för Östergötlands län. Gränsen mot Kalmar län går mitt i Valdemarsviken varför den södra delen inte visas i kartan. Häradsekonomiska kartan gjordes aldrig för Kalmar län. Pil visar ungefärligt läge för järnvägsstationen.

Ekonomiska kartan från 1945 visar hela staden med järnvägsanläggning och stor hamn. Fortfarande har välfigt många bostadshus stora egna trädgårdar.

Järnvägslinjen Norrköping Söderköping Vikbolandets Järnväg - NSVJ, hade två linjer och började byggas år 1892. Järnvägen invigdes 1893 då den från Norrköpings Östra station nått Söderköping. Året därpå hade sträckan Kummelby till Östra-Husby anslutits. År 1895 var järnvägen framme vid Askersund. Planer uppkom snart för en andra linje från Söderköping ner till Valdemarsvik. Detta spår påbörjades hösten 1903 och var klart för invigning år 1906. Totalt fanns ett sextiotal stationer och hållplatser av olika storlek längs med hela järnvägslinjen. Valdemarsvik var en viktig ändstation med sin hamn. Järnvägen användes både för persontrafik och godstrafik. Det fanns planer på att bygga ut järnvägen ytterligare längs med kusten till Gamleby, samt en rundslinga som knöt ihop Skäresta med Buddby via Skällvik. Dessa planer förverkligades dock aldrig.

De båda världskrigen innebar stora vinster för järnvägsbolaget. Under 1930-talet började Vikbolandsbanan trafikeras av rälsbussar för att öka lönsamheten och minska restiden. De smalspåriga järnvägarna i Östergötland hade samordnats till Östergötlands smalspåriga Järnvägar, förkortat TÖJ. Åt 1950 förstatligades samtliga linjer inom TÖJ med tillhörande byggnader.

Strax efter andra världskriget började dock bilismen att växa och så småningom konkurrera ut järnvägen som transportmedel. Det gjorde mindre järnvägssträckor olönsamma. Statens järnvägar lade ner järnvägstrafiken till Valdemarsvik år 1966.

En rallare i Ringarum

De som arbetade med att bygga järnväg kallas för rallare. Rallarna var i regel unga män som reste runt i landet till de järnvägsbyggen som pågick just för stunden. Arbetet var slitsamt och dåligt betalt.

Systemet fungerade ofta så att rallarna hyrde in sig i så kallade rallarbaracker som uppförts utefter dragningen. De var enkla byggnader. Väggarna kunde bestå av dubbla spåntade, liggande brädor med sågspån mellan för isolering. Taken var räckta med papp. Barackerna hade ett stort rum med golv och hade plats för omkring sexton personer. I rummet kunde finnas en kokspis för värme och någon typ av enklare matlagning. Slafarna var av ohyvlade brädor avsedda för två personer vardera byggda i två våningar. Maten kunde bestå av potatis, stekt fläsk, sill eller ärtvälling. Stugorna var kalla och smutsiga och arbetet var farligt och slitsamt.

Rallare hade generellt inte gott ryckte och det söps ihärdigt. Det fanns stora mängder fattiga unga människor i Sverige som behövde arbete vid denna tid av stor omdaning.

En rallare som arbetade med järnvägen mellan Söderköping och Valdemarsvik var Carl Emil Setsman (1866-1932). Setsman föddes i Ringarum av en ogift piga. Pojken fick arbeta sin första tid i livet som dräng, men såg livet som rallare som ett sätt att komma ifrån jordbruksarbetet.

Järnvägen stod för framtid och teknologisk och ekonomisk utveckling, det var det stora moderniteten. Carl Setsman var en av de första rallarna på plats vid det nya banbygget hösten år 1903 och han bodde tillsammans med andra rallare i en stuga längs med banvallen. Då bygget var klart drog de flesta rallare vidare till nästa järnväg, men Setsman lyckades hålla sig kvar i sin hemsocken Ringarum och fick under en period annan anställning av järnvägsbolaget. Setsman ska sedan ha försörjt sig på ströjobb, och med enklare uppträdanden som underhållning i socknen. Han tiggde mat och fick till slut avsluta sina dagar på ålderdomshemmet i Sörby år 1932.

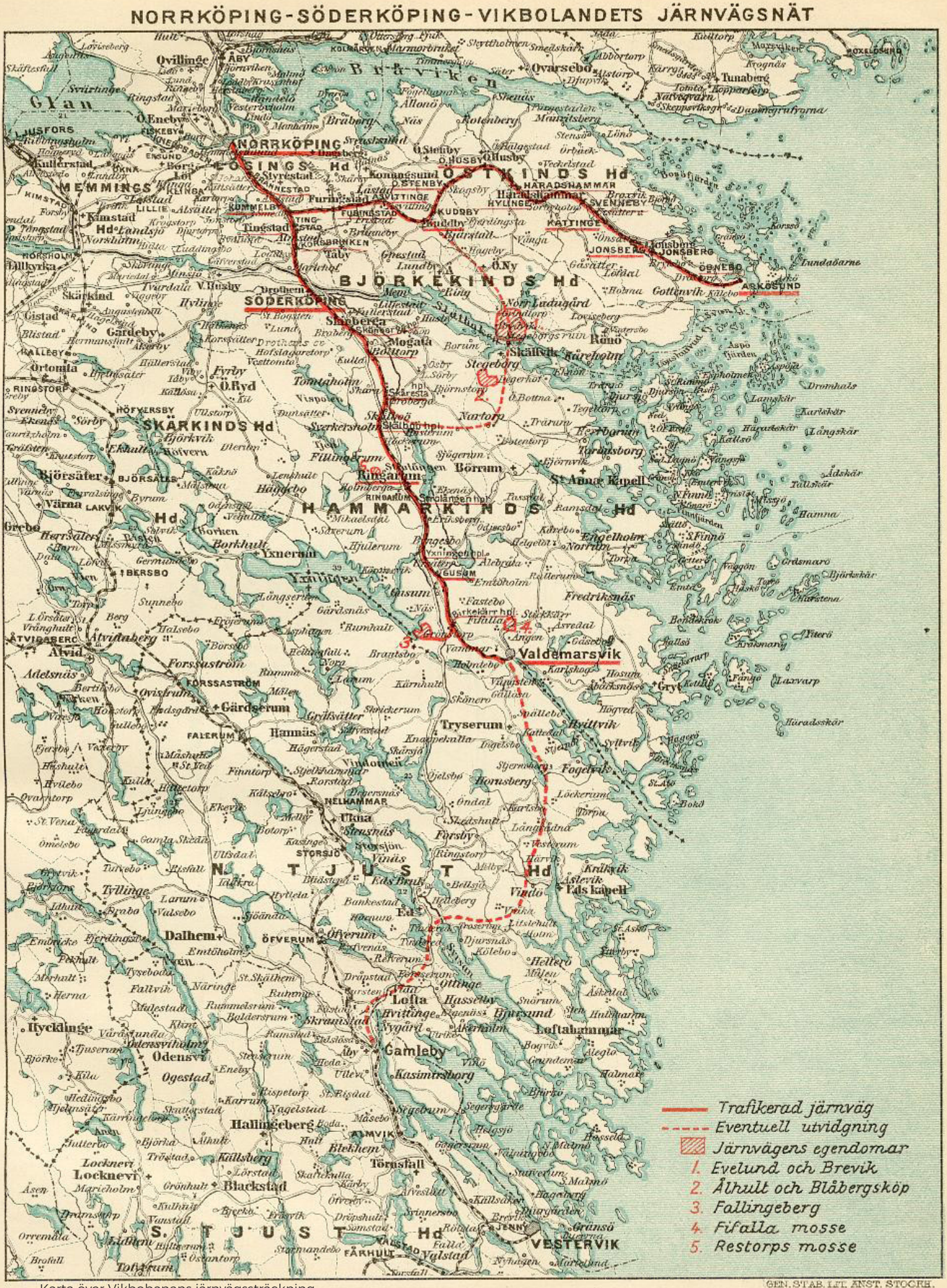

Karta över Vikbobanans järnvägssträckning.

Valdemarsviks stationshus

Stationshuset ritades år 1904 av arkitekt T.J Folcke och stod klart år 1905 inför invigningen av järnvägslinjen året därpå. Byggnaden är uppförd i trä och var från början rikt utsmyckad. Dessa snickeridetaljer i kombination med det överdimensionerade takutsprånget var typiskt för den så kallade schweizerstilen som var populär vid tiden. Valdemarsviks stationshus var mycket likt Söderköpings stationshus längs samma järnvägslinje. Detta är idag rivet.

Järnvägens byggnader uppfördes ofta efter typritningar. Storleken på anläggning och stationshus berodde på storleken på stationen eller hållplatsen. Valdermarsvik var en av de viktigaste anknytningarna längs sträckan och fick därför en av de större och mest utsmyckade typen av stationshus. Man kan i regel avläsa en järnvägsstations betydelse genom att jämföra typen av stationshus. Typiskt för landsbygden var även att dessa uppfördes i trä.

Stationshuset uppfördes i utkanten av staden i anslutning till hamnen, troligtvis för att underlätta omlastning av gods. Till stationsanläggningen hörde också ett mindre lokstall med vändplatta, kolförvaring, godsmagasin och dass m.m. Perrong för persontrafik och gods var separerade. Godsmagasinet finns bevarat på ursprunglig plats öster om stationshuset.

Ritningarna från 1904 visar att stationshuset innehöll två väntrum, ett stort för tredje klass och ett mindre för första och andra klass gemensamt. Stationshuset innehöll även biljettexpedition, pass och telegrafexpedition, bagagerum och på övervåningen tjänstebostad för stationsinspektören och en mindre bostad för en stationskarl om ett rum och kök. Tågstationen blev i regel ofta också poststation, så även i Valdemarsvik eftersom posten nu kunde transporteras via järnväg. Det gjorde stationsbyggnaden till en dubbelt viktig byggnad i den lilla staden. Taket var från början belagt med tegelpannor, under 1900-talets gång har dessa bytts ut mot betongpannor.

Enligt ritningar byggdes stationshuset om på 1950-talet då statens järnvägar förvärvat spårsträckningen. Då byttes bland annat vissa dörrar och en balkong tillkom på västra fasden. Då järnvägstrafiken till Valdemarsvik lades ner på 1960-talet blev stationshuset istället busstation. Spåret revs och perrongen byggdes bort. Gården kring byggnaden asfalterades helt. Där spåren låg finns nu en slänt och en bilväg.

Nedan: Karta över Valdemarsvisk stationsområde.
Källa: Vikbolandsbanan.se

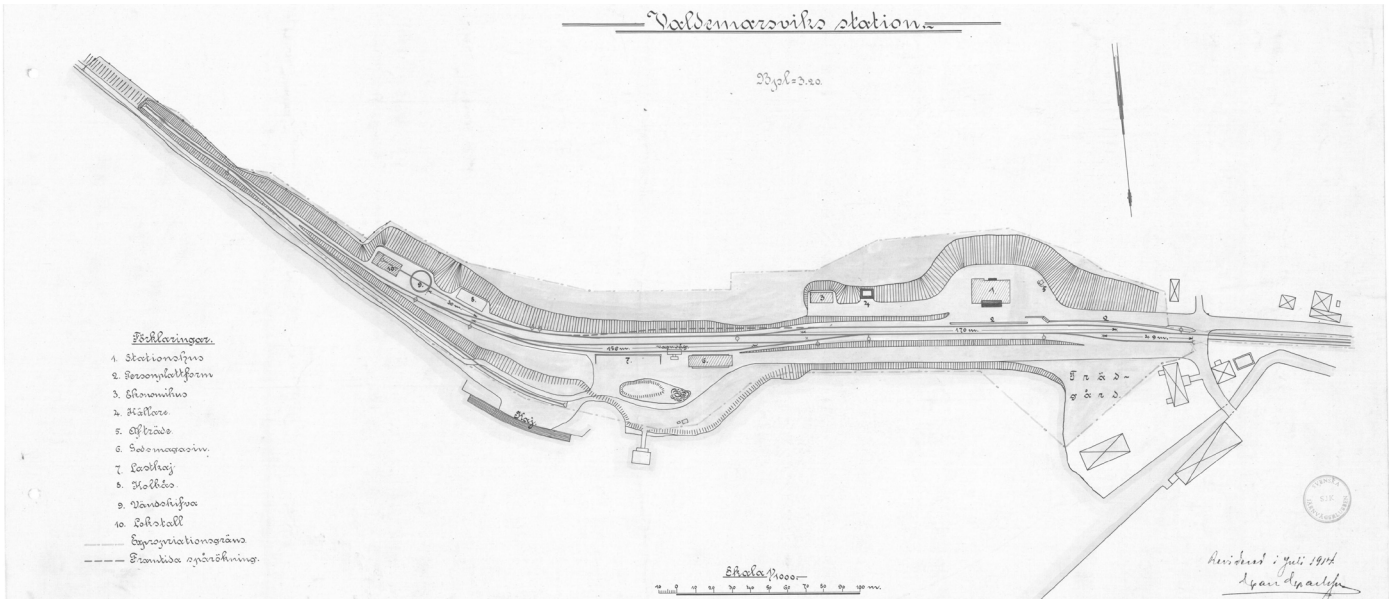

Valdemarsvik. Järnvägsstationen.

KULTURHISTORISK VÄRDERING

Valdemarsviks ekonomiska tillväxt var nära anknuten till järnvägens närvaro och de möjligheter den erbjöd. Då järnvägen idag är borta är stationshuset den tydligaste och viktigaste representanten för denna del av stadens historia.

Stationsbyggnaden har fått ett något förenklat utseende då snickarglädje på taket med flaggstång tagits bort. I övrigt har byggnaden en mycket välbevarad exteriör med ursprunglig träpanel, fönster och ett par dörrar.

Interiört har skett flera förändringar och ytskikt har bytts ut. Den huvudsakliga planlösningen är dock fortsatt avläsbar i delar, vilket är viktigt för förståelsen av byggnadens ursprungliga användning. I tredje klassens väntsal finns några av de väggfasta bänkarna kvar. Ingen annan fast inredning har kunnat visas. Det ger dem en mycket hög relevans för bevarande.

Till stationsmiljön hör även det godsmagasin som återfinns öster om stationen vid lastkajen. Detta bidrar starkt till läsbarheten som helhetsmiljö.

Sammantaget kan konstateras att stationsbyggnaden har, tack vare sin välbevarade exteriör och den berättelse om järnvägens betydelse för Valdemarsvik som den representerar, ett mycket högt kulturhistoriskt värde. Stationsmiljön bedöms utgöra vad som i Plan och bygglagen benämns som en särskilt värdefull bebygglesemiljö och omfattas av 8 kap 13 § PBL.

Plattformens tre kriterier för kulturhistorisk värdering:

1. **Möjlighet till kunskap och förståelse**
   Till vilken grad går det att utläsa historian och berättelsen?
2. **Kulturhistorisk helhet**
   Hur mycket har bevarats från miljöns kontext?
3. **Kulturhistorisk relevans**
   Hur väl representerar miljön sin kontext?

Värdebärande karaktärsdrag

Järnvägsmiljön

Fastigheten Valdemarsvik 5:2 består i dagsläget av tomt för stationshuset samt den östra delen av kommunal gata Idrottsvägen. Stationshuset ligger på en plan yta med en höjdrygg i söder. Lastkaj mot vattnet samt godsmagasin finns öster om stationshuset.

Byggnaden är uppförd i trä om två våningar. Den har en gulmålad fasad av liggande spontad panel i släthyvlat virke.

Byggnaden ligger mycket nära strandlinjen med en direktkontakt med vattnet, den är väl synlig från andra delar av staden.

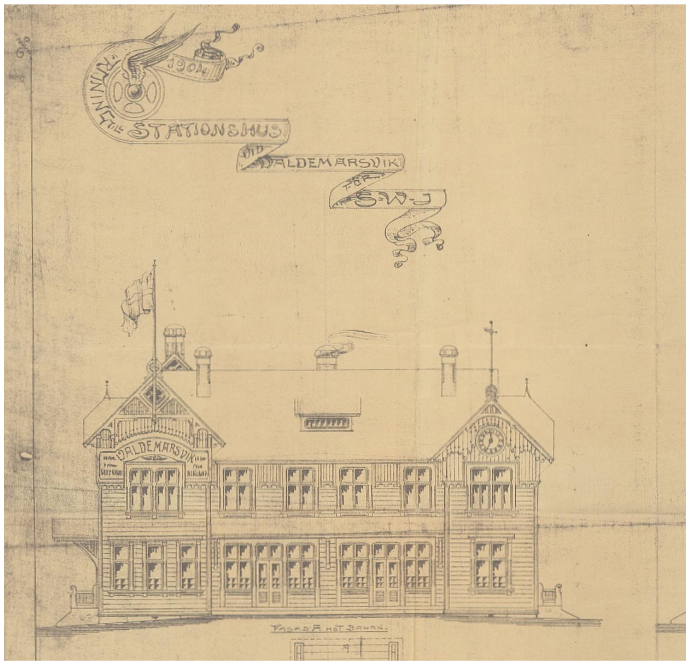

Värdebärande egenskaper och karaktärsdrag

- Liggande spontad panel av släthyvlat virke.
- Ursprungliga fönster och fönsterinfattningar, många olika typer och storlekar beroende på utrymme. Karaktäristiskt utformade med korslagd spröjs i nederkant.
- Snickeridetaljer och dekorationer målade i ljus kulör på fasad.
- Gulmålad fasad med gröna dörrar.
- Överdimensionerat takutsprång med asymmetrisk takform.
- Assymetriskt utformade flygelpartier.
- Flera olika ingångar i byggnaden, asymmetriskt placerade.
- Nära visuell kontakt med Valdemarsviken, väl synlig från Hamnen och Valdemarsviken
- Visuellt synlig, ursprunglig volym mot öppen mark utan större komplementbyggnader i närheten.
- Planlösningens struktur med två separata trapphus och lägenheter på ovanvåning.
- Väggfasta sittbänkar i före detta väntsal.

KÄNSLIGHET OCH POTENTIAL

Stationshuset exteriör är välbevarad. Dess träarkitektur är bärande för miljöns kulturhistoriska värde. Därför bedöms byggnaden mycket känslig för exteriöra ändringar som inte syftar till att återställa ett ursprungligt utförande.

Gården omkring stationshuset har sedan uppförandet varit öppen och obebyggd, och sådan bör den förbli. Placering av eventuella komplementbyggnader bör prövas noga, förslagsvis söder eller öster om stationsbyggnaden och minimeras i antal och storlek. Särskilt känslig är byggnaden för uppförande av byggnadsverk mot Valdemarsviken. Järnvägsmiljön är känslig för att tappa den direkta visuella och funktionella kontakten med vattnet och lastkajen i öster, vilka är del av helhetsmiljön, tillika den visuella kontakten från staden och hamnen i väster. I denna helhetsmiljö ingår godsmagasin och hamnmiljön med lastkaj, varför stationshuset är känsligt för om rivning eller ombyggnation av dessa skulle bli aktuella.

Det bedöms viktigt att läsbarheten av byggnaden som järnvägsstation och före detta offentlig byggnad bibehålls. Detta kan bland annat uppnås genom att inte uppföra staket eller annat byggnadsverk framför huset. Gestaltningen av gården kring byggnaden bör även anpassas efter dess historiska ursprung. Det var inte ovanligt att en mindre park hörde till varje stationshus.

Interiören bedöms känslig för ytterligare ombyggnation av ursprunglig planlösning och borttagande av fast inredning så som dörrar, väggpaneler och sittbänkar. Detta för att byggnadens ursprungliga användning ska vara fortsatt avläsbar i delar.

Vissa förenklingar av fasaden har skett och det finns därför god potential att återställa dessa, så som snickeridekorationerna med flaggstänger i taknock. Även några dörrar har bytts. Vidare kan till exempel taket med fördel beläggas med tegelpannor åter igen.

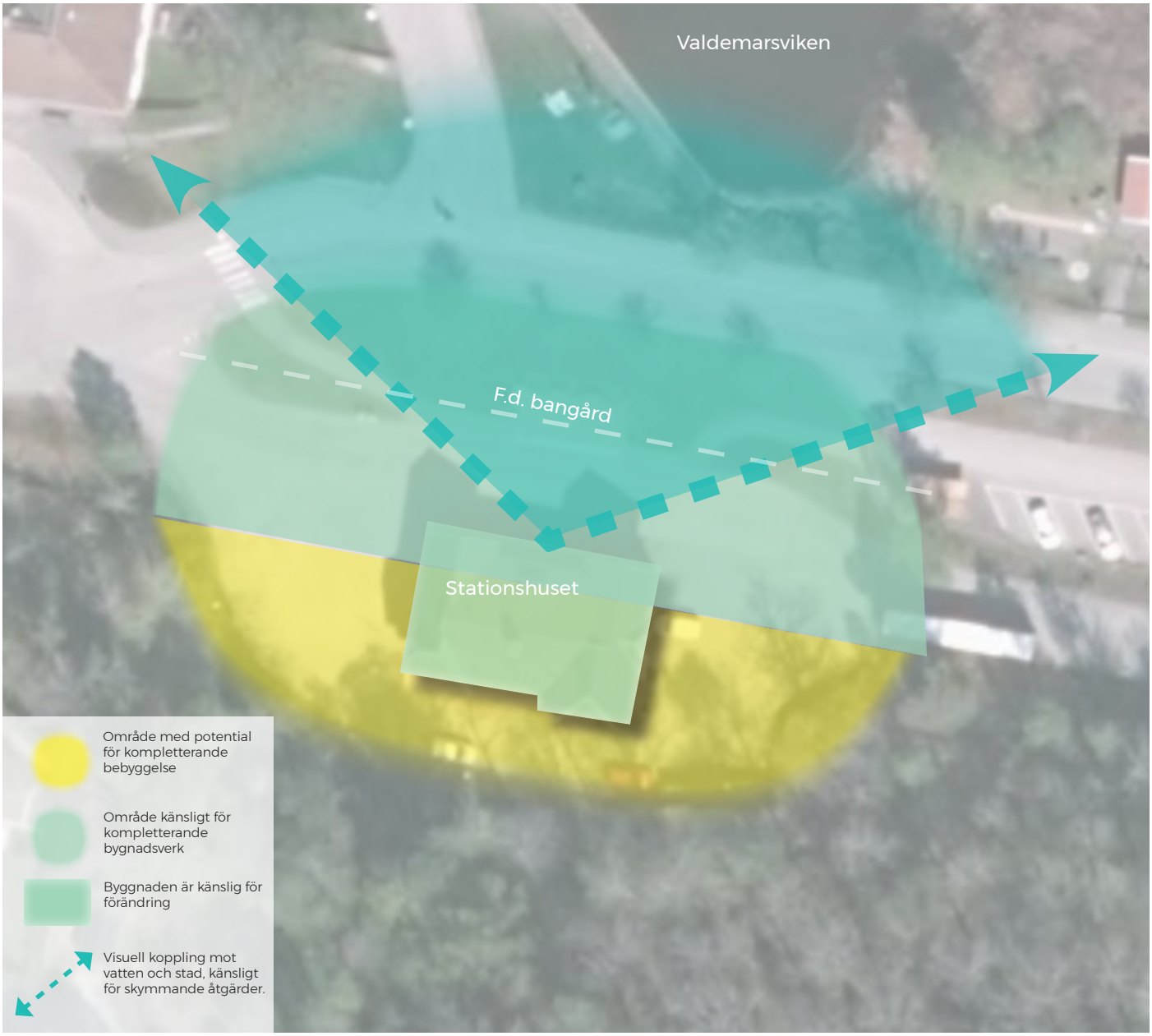

Även om fasaden fortsatt är gul, finns potential att återställa till en mer ursprunglig nyans av kulörer för fasadplank, snickeridetaljer samt fönster och dörrar. Detta har Östergötlands museum undersökt närmare i rapporten ”Antikvarisk åtgärdsplan”.

Området kring byggnaden är idag öppet och obebyggt med asfaltsbeläggning. Det finns potential att ändra omkringliggande gård genom att ta bort alla asfalterade ytor. Dessa kan med fördel täckas med någon typ av grus eller singel istället, delar av marken bör kunna planeras som trädgård med gräsamatta och trädgårdsväxter. Karaktären och val av växter kan med fördel efterlikna trädgårdsmiljöer från sekelskiftet. Den slänt som anordnats ner mot Idrottsvägen är placerad där järnväg och perrong tidigare låg. Det skulle stärka miljöns läsbarhet och kulturhistoriska värde om någon typ av antydan gjordes i markens anordnande till vad som varit där innan.

Sett till byggnadens beskaffenhet bedöms det finnas god potential att byta användning på byggnaden interiört, förutsatt att detta anpassas till byggnadens förutsättningar. Exteriör och huvudsaklig planlösning invändigt behöver fortsatt bibehållas. Byggnaden bedöms känslig för anpassning till bland annat modern buller- tillgänglighetsstandard för till exempel bostäder och arbetsplatser som innebär stora ombyggnationer.

Råd och riktlinjer inför planläggning och bygglov

Bevarande och utvecklande står inte i motsats till varandra, befintliga värden kan mycket väl berika och användas i utvecklingen av ett område. I förvaltande samt förändringen av äldre miljöer bör de kulturhistoriska värdena utgöra en grundförutsättning för den vidare planeringen. Vid en framtida exploatering, utveckling eller förvaltning av området bör utgångspunkten vara områdets befintliga kvalitéer.

Råden och riktlinjerna är framtagna för att visa hur kulturmiljölagstiftningens krav kan efterföljas; med avseende på plan- och bygglagens varsamhetskrav, anpassning till platsens kulturvärden, förvanskningsförbud samt Miljöbalkens hushållningsbestämmelser. Råd och riktlinjerna syftar även till att visa på hur en god förvaltning och utveckling av kulturmiljön kan planeras och genomföras.

- *Vid förändring i miljön ska antikvarisk sakkunnig medverka i planprocess och vid bygglov som kan påverka kulturmiljöns värden och karaktärsdrag.*

1. Undvika förvanskning

För att tillgodose Plan- och bygglagens förvanskningsförbud enligt 8 kap 13 §

- Stationsbyggnaden ska bevaras och underhållas på ett hänsynsfullt sätt.
- Underhåll och reparationer ska ske med hänsyn till befintligt material och formspråk.
- Byggnadens exteriör får inte ändras, om det inte det innebär återskapande av ursprungliga kvaliteter.
- Byggnaden får inte byggas till och taket kan inte ändras i form.
- Takkupor får endast uppföras mot söder, byggnadens baksida. Dessa bör utformas liks befintlig mot söder.
- Ursprungliga fönster och dörrar ska bevaras och underhållas.
- Byggnadens koppling till vattnet och hamnen får inte brytas. Nya byggnader eller byggnadsverk bör inte uppföras mellan stationshuset och vattnet.
- Byggnaden behöver behålla sin karaktär av en före detta offentlig byggnad. Därför bör staket ej uppföras framför byggnaden, komplementbyggnader ska placeras bakom, alternativt i linje med, byggnadens huvudfasad.
- Eventuella uteplatser ska anordnas direkt på mark med till exempel stenplattor eller grus. Inhägnader av dessa bör undvikas för att minimera upplevelsen av privatbostad i exteriören.

2. Hänsynsfull utveckling

För att tillgodose Plan och bygglagens krav på varsamhet

- Byggnaden bör färgsättas enligt Länsmuseet Östergötlands rekommendationer om en mörkare gul kulör på fasad, bruten ljus vit eller grå kulör på fönsterfoder och snickeridetaljer samt en mörkt grön kulör på fönsterbågar och dörrar.
- Komplementbyggnader bör efterlikna magasinsbyggnaden i formspråk, material och färgsättning.
- Eventuella nya dörrar bör utformas enligt ursprungliga gällande form, konstruktion och material.
- Håltagning genom öppnande av väggar och bjälklag ska undvikas.
- Området bedöms inte tåla förtätning genom uppförande av fler byggnader i motsvarande storlek. Komplementbyggnader bör vara småskaliga.

3. Stärka kulturhistoriska värden

För att stärka befintliga värden

- Ta bort ramp och räcke på framsidan
- Återskapa perrongen, stenkant, tydliggör i marken var järnvägsspåret gått.
- Återskapa skylten Valdemarsvik
- Återskapa snickarglädje och flaggstång på byggnaden.

Förslag på planbestämmelser för Valdemarsviks f.d. Järnvägsstation

Nedan kommer förslag på planbestämmelser vid en eventuellt ny detaljplan. Rekommendationerna är framtagna med utgångspunkt i miljöns kulturhistoriska värde och de övergripande råd och riktlinjerna för ett fortsatt bevarande av miljöns kulturhistoriska värde.

EGENSKAPSBESTÄMMELSER

Tomtens anordnande

- *Marken bör förses med prickmark – mark som inte får bebyggas, med hålrum för placering av komplementbyggnader.*

Bestämmelser för byggnaden

Rivningsföbud - r

- *Byggnaden är särskilt värdefull och får inte rivas*

Skydd av kulturvärden - q

- *Exteriör utformning ska bevaras avseende fasadens utformning och byggnadsdetaljer. Inga nya håluppttagningar i fasad får utföras, byggnaden får inte byggas till. Åtgärder som bidrar till återställande av ursprungsutformning enligt originalritning från 1904 får utföras.*
- *Ursprungliga fönster och dörrar ska bevaras.*
- *Byggnadens bärande konstruktion och huvudsakliga planlösning ska bevaras.*
- *Ursprungliga väggfasta sittbänkar i tredje klassens väntsal ska bevaras.*

Varsamhet - k

- *Takens utformning ska bibehållas till sin form.*
- *Två takkupor får uppföras i takfallet mot söder.*
- *Huvudbyggnadens fasad skall vara målad i gul kulör (förslag ncs kod enligt länsmuseets förslag)*
- *Huvudbyggnads snickeridetaljer ska vara målade i ljust grå alternativ bruten vit kulör (förslag ncs kod enligt länsmuseets förslag)*
- *Huvudbyggnads fönster och dörrar ska målas i en mörkt grön kulör (förslag ncs kod enligt länsmuseets förslag)*

Utformningskrav - f

- *Komplementbyggnader får uppföras om en våning med sadeltak.*
- *Komplementbyggnaders fasad, dörrar och fönster ska vara i trä. Fasad skall målas med röd slamfärg. Knutbrädor och snickeridetaljer ska målas vita. Dörrar och portar ska målas svarta.*

ADMINISTRATIVA BESTÄMMELSER

Förslag på utökad lovplikt - 4 kap. 15 §

- *Marklov krävs vid fyllning eller schaktning som ändrar markens nivå +-30 cm.*
- *Bygglov krävs även för fasadändring avseende byte av kulör, byta fasadbeklädnad eller byta taktäckningsmaterial.*
- *Bygglov krävs även för en liten tillbyggnad i form av balkong, bruspråk eller uppstickande byggnadsdel på en- och tvåbostadshus.*

Skyddsbestämmelse

”ska bevaras”
betyder i en planbestämmelse att något, till exempel ett fönster, ska finnas kvar. Det innebär att det inte får tas bort eller förändras. Bestämmelsen ställer också krav på anpassat underhåll så att fönstret har kvar sina värden.

Varsamhetsbestämmelse

”ska bibehållas till sin utformning”
betyder i en planbestämmelse att fönstret kan ersättas med motsvarande med samma utformning och material. Det är då karaktären av fönstret som skyddas snarare än originalmaterialet.

Resonemang kring avsteg från tekniska egenskapskrav

Det gamla stationshuset är en befintliga byggnad där ändringens omfattning, byggnadens förutsättningar och möjligheten att bibehålla byggnadernas kulturhistoriska värden spelar in avseende vilka tekniska egenskapskrav som kan ställas och vilka avsteg från de tekniska egenskapskraven som är motiverade (BBR 1:1221). För den aktuella byggnaden kan konstateras att den:

1. Har ett mycket högt kulturhistoriskt värde.
2. Byggnadernas förutsättning med äldre konstruktioner och material
3. Med hänseende till byggnadernas höga kulturhistoriska värde behöver ändringens omfattning utföras med hänsyn till utpekade kulturhistoriska värden.

Tekniska egenskapskraven

Byggnadernas höga kulturhistoriska värden bidrar till att ändringens omfattning behöver anpassas till byggnadernas kulturhistoriska värde, där tekniska egenskapskrav kan tillgodoses med andra lösningar än vid exempelvis nybyggnad. Beroende på anpassning till ett tekniskt egenskapskrav kan en mycket väl anpassad befintlig lösning vara motiverat medan i andra fall viktigt att använda reversibla åtgärder och utformningar.

Exempel på åtgärd- tillgänglighetsanpassning Byggnadens användning, exempelvis en publik verksamhet kan innebära att byggnaderna behöver anpassas och göras tillgänglig. Vid exempelvis installation av ramp till huvudentré ska denna uppfylla tillgänglighetskraven, dock ska rampen utformas med mycket stor hänsyn till byggnadernas kulturhistoriska värden, här är materialval och val av konstruktion viktig.

Exempel på åtgärder - hiss

Generellt bedöms installation av hiss i kulturhistoriskt värdefulla byggnader vara en åtgärd som ska behandlas restriktivt. Installation av hiss kan innebära ingrepp i bärande konstruktion, ytksikt och planlösning. Det är möjligt att åtgärden kan vara genomförbar förutsatt att mycket höga krav på utformning och installation ställs. För att uppfylla förvanskningsförbudet bör en restaureringsarkitekt samt sakkunnig kulturmiljövärden vara med i processen där arbetet behöver föregås av noggrann utredning.

Avsteg från kraven på tillgänglighet interiört är motiverat i byggnaden sett till exempelvis trapphusens beskaffenhet, hygienutrymmens storlek och placering samt bredder på dörrar och befintliga trösklar från tiden kring sekelskiftet 1900.

3

Lagstiftning

Plan- och bygglagen

I Plan- och bygglagen (PBL) hanteras särskilt värdefull kulturmiljö genom förvanskningsförbudet och avvägningarna mellan allmänna och enskilda intressen.

Vid ändring i den byggda miljön ska alltid bebyggelse och byggnadsverk utformas och placeras på ett sådant sätt som är lämpligt med hänseende till en god helhetsverkan.

Om en väsentlig egenskap går förlorad eller om områdets särart/karaktär väsentligt ändras sker en förvanskning. För att undvika en förvanskning måste därför bärande karaktärsdrag, egenskaper och säraarter identifieras och pekas ut. Dessa ska skyddas och ligga till grund för val av ändringar och vidare exploatering, för att det kulturhistoriska värdet inte ska minska. Förvanskningsförbudet gäller alltid, och ska följas av alla, såväl kommunen som fastighetsägare och hyresgäster. Förvanskningsförbudet ska tillämpas vid alla åtgärder som berör miljön.

Kommunens ansvar

Kommunen har enligt lagstiftningen ett särskilt ansvar vid planläggning och frågor om lov i särskilt värdefulla miljöer. Det är kommunens ansvar att det allmänna intresset bevakas och prioriteras. Kommunen har även ett uttalat ansvar att skydda de särskilt värdefulla kulturmiljöerna vid planläggning. Detta innebär att kommunen inte kan utarbeta en detaljplan som skadar den särskilt värdefulla kulturmiljön och ska besluta om lämpliga bestämmelser som garanterar ett fullgott skydd för miljön.

Kulturmiljö i detaljplan

Varsamhetsbestämmelse i detaljplan preciserar vilka egenskaper hos en byggnad som särskilt ska tas hänsyn till. Varsamhetsbestämmelse symboliseras av (k) i detaljplan.

Förvanskningsförbudets skyddsbestämmelse symboliseras av (q) i detaljplan. Byggnader kan även beläggas med rivningsförbud och symboliseras då vanligen med (r).

Skyddsbestämmelse (q)

”ska bevaras”
betyder i en planbestämmelse att något, till exempel ett fönster, ska finnas kvar. Det innebär att det inte får tas bort eller förändras. Bestämmelsen ställer också krav på anpassat underhåll så att fönstret har kvar sina värden.

Varsamhetsbestämmelse (K)

”ska bibehållas till sin utformning”
betyder i en planbestämmelse att fönstret kan ersättas med motsvarande med samma utformning och material. Det är då karaktären av fönstret som skyddas snarare än originalmaterialet.

Plan- och bygglagen (2010:900)

Kulturmiljö i Plan- och bygglagens andra kapitel

Kulturmiljö i Plan- och bygglagens andra kapitel

2 kap. 6 § 1 PBL

Vid planläggning, i ärende om bygglov och vid åtgärder avseende byggnader som inte kräver lov enligt denna lag ska bebyggelse och byggnadsverk utformas och placeras på den avsedda marken på ett sätt som är lämpligt med hänsyn till

1. stads- och landskapsbilden, natur- och kulturvärden på platsen och intresset av en god helhetsverkan.

Kulturmiljö i Plan- och bygglagens åttonde kapitel

8 kap. 17 § PBL

Ändring av en byggnad och flyttning av en byggnad ska utföras varsamt så att man tar hänsyn till byggnadens karaktärsdrag och tar till vara byggnadens tekniska, historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden.

8 kap. 13 § PBL

En byggnad som är särskilt värdefull från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt får inte förvanskas.

Första stycket ska tillämpas också på
1. Andra anläggningar som är bygglovspliktiga enligt föreskrifter som har meddelats med stöd av 16 kap. 7 §,
2. tomer i de avseenden som omfattas av skyddsbestämmelser i en detaljplan eller i områdesbestämmelser,
3. allmänna platser,
4. bebyggelseområden.

Boverkets föreskrifter för särskilt värdefull byggnad/bebyggelse (BFS 2011:6)

En byggad kan vara en sådan särskilt värdefull byggnad som avses i 8 kap. 13 § PBL antingen för att den har sådana värden i sig eller för att den utgör en väsentlig del av en särskilt värdefull bebyggelsemiljö. Vad som sägs om byggnader gäller även för bebyggelseområden.

En byggnad kan vara särskilt värdefull om den tydliggör tidigare samhällsförhållanden.
Exempel på detta är:
- Byggnader som representerar en tidigare vanlig byggnadskategori eller konstruktion som nu har blivit sällsynt.
- Byggnader som belyser tidigare bostadsförhållanden, sociala och ekonomiska villkor, arbetsförhållanden, olika gruppers livsvillkor, stadsbyggnadsideal eller arkitektoniska ideal samt värderingar och tankemönster.
- Byggnader som har representerat för lokalsamhället viktiga funktioner eller verksamheter.

En byggnad kan även vara särskilt värdefull om den tydliggör samhällsutvecklingen.
Exempel på detta är:
- Byggnader som till exempel illustrerar folkrörelsernas framväxt, massbilismens genombrott, immigration eller emigration.
- Byggnader som har tjänat som förebilder eller på annat sätt varit uppmärksammade i sin samtid.
- Byggnader som präglas av en stark arkitektonisk idé.

En byggnad kan också vara särskilt värdefull om den i sig utgör en källa till kunskap om äldre material och teknik.

En byggnad kan vara särskilt värdefull från konstnärlig synpunkt om den uppvisar särskilda estetiska kvaliteter eller har en hög ambitionsnivå med avseende på arkitektonisk gestaltning eller i utförande och materialval eller i konstnärlig gestaltning och utsmyckning.

En byggnad kan även vara särskilt värdefull om den värderas högt i ett lokalt sammanhang. Exempel på detta kan vara byggnader som haft storbetydelse i ortens sociala liv eller för ortens identitet eller i lokala traditioner.

I begreppet särskilt värdefull byggnad ligger att byggnaden särskilt väl ska belysa ett visst förhållande eller i sitt sammanhang har få motsvarigheter som kan belysa samma förhållande.
Byggnader från tiden före 1920-talets bebyggelseexpansion, som har sin huvudsakliga karaktär bevarad, utgör idag en så begränsad del av byggnadsbeståndet att flertalet av dem kan antas uppfylla något av kriterierna för särskilt värdefull byggnad.

Avsteg från tekniska egenskapskrav, BBR

1:22 krav vid ändring av byggnader
Allmänt råd: krav för nybyggnad är aldrig direkt tillämpliga vid ändring. Däremot kan man ofta få en viss ledning av dessa då man ska bedöma innebörden av motsvarande krav vid ändring. vid ändring kan dock ofta tillgodoses genom andra lösningar än vid uppförandet av nya byggnader.

1.221 Varsamhetskrav och förbud mot förvanskning

Allmänt råd Av 8 kap. 17 § PBL framgår att ändring av byggnader ska utföras varsamt. Hänsyn ska tas till byggnadens karaktärsdrag och byggnadstekniska, historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden ska tas till vara. Ordet ”värden” anger det är önskvärda egenskaper som ska tas till vara. Om byggnaden är en särskilt värdefull byggnad enligt 8 kap. 13 § PBL, så får den inte förvanskas. Detta kan medföra en begränsning av vilka tekniska lösningar som är möjliga att genomföra. Av 8 kap. 7 § PBL och 3 kap. 23 § PBF följer att hänsyns ska tas till detta vid tillämpningen av de tekniska egenskapskraven vid alla ändringar av byggnader. Det gäller alltså såväl vid ombyggnad som vid tillbyggnad och övriga ändringar. (BFS 2011:26)

1:223 Byggnaders förutsättningar och ändringens omfattning
Under förutsättningen att byggnaden ändå kan antas få godtagbara egenskaper får anpassning av de i avsnitt 3-9 angivna kravnivåerna som gäller vid uppförande göras om
- det med hänsyn till tekniska eller ekonomiska skäl , eller ändringens omfattning, är oförsvarligt att genomföra en viss åtgärd, eller om
- man därigenom kan bibehålla byggnadens kulturvärden eller andra väsentliga boende- eller brukarkvaliteter.
Anpassningen får dock aldrig medföra en oacceptabel risk för människors hälsa och säkerhet.

Under ***1:2235 Kravnivå vid ändring***
Allmänt råd: Av 8 kap. 7 § PBL och 3 kap. 23 § PBF följer att man vid ändring av byggnader får anpassa och göra avsteg ifrån utformningskraven och de tekniska egenskapskraven med hänvisning till ändringens omfattning, byggnadens förutsättningar samt hänsyn till varsamhet och förvanskningsförbudet enligt 8 kpa. 17 och 13 §§ PBL. Hur stor möjlighet till modifiering av kraven är varierande dock. (...) Se tabell i BBR.

Kontakt
Anna-Clara Ramström
anna-clara.ramstrom@wsp.com

T 010-721 07 26

Kulturmiljögruppen
WSP Sverige AB
Arenavägen 7
121 88 Stockholm-Globen
T 010-722 50 00

WSP är ett av världens ledande analys- och teknikkonsulföretag. Kulturmiljökompetensen på WSP är bred, våra medarbetare finns över hela landet och har starka kompetenser som byggnadsantikvarier, arkitekturhistoriker, konstvetare, kulturgeografer, arkeologer och samhällsplanerare. Tillsammans ser vi till att WSP kan försörja myndigheter, allmänheten, företag, exploatörer och privatpersoner med tydliga underlag och utredningar, efter de senaste rönen inom kulturmiljöfältet.

www.wsp.com